

V I T A

HOZZÁSZÓLÁS

BORUS JÓZSEF ÉS TÓTH GYULA TANULMÁNYAIHOZ¹

Perjés Géza

Hozzászólás Borus József tanulmányához

Borus József tanulmányában rámutat arra, hogy a hadtörténelem problémáit saját eszközeivel nem tudja megoldani. Szüksége van a „történeti segéd tudományokkal való rendszeres kapcsolatra, sőt ezek művelésére is.”² Hozzászólásomban a hadtörténelemnek és az irodalomtörténetnek kapcsolataira szeretnék futólag rámutatni és igazolni, hogy az irodalomtörténet milyen értékes adatokkal és szempontokkal gazdagíthatja a hadtörténelmi kutatást. A hadtörténelmi kutatásnak eddig eléggé elhanyagolt, bár rendkívül fontos része a háborúkat megvívó hadseregek szellemének, erkölcsi állapotának és ideológiájának vizsgálata, valamint azoknak a lélektani folyamatoknak és állapotoknak a rögzítése, melyek a háborút szükségszerűen kísérik (pl. félelem és bátorság). Ezekre nézve adatokat elsősorban az irodalomtörténetből meríthetünk. Egy-egy vers, napló, levél sokszor többet mondanak a katonák lelkében lejátszódó folyamatokra nézve, mint a történelmi könyvek kötetei.

Különösen áll ez a magyar vitézi költészetre, melyről Eckhardt Sándor ezt írja: „Itt aztán hiába keresünk nyugati mintákat. Semmiféle országban nem volt lehetséges ez a magas etikai pátozzsal telített vitézi ének.”³ A török és német ellen folytatott szabadságharcunk sajátos vitézi erkölcsöt termelt ki, melynek párját Európa egy népének a történelmében sem találhatjuk meg. Nyugat-Európának a XVI—XVIII. század folyamán kifejlődő állandó hadseregeiben a kötéllal összefogott, vagy a társadalom legzüllöttebb rétegeiből összeállt katonák semmi

¹ Borus József: *A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai*. Tóth Gyula:

² *I. d. tanulmány: 87. o.*

Néhány megjegyzés Várkonyi Agnes: „Vak Bottyán” című könyvéhez és „A Dunántúl felszabadítása 1075-ben” című tanulmányához. Mindkét tanulmány a H. K. 1954. 1. számában jelent meg.

³ Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint*. Bp. 1940. 104—105. o.

közösséget sem éreztek az uralkodó osztályok érdekeiért vívott háborúkkal szemben. A Mohács és Majtény közti idők magyar katonáit pedig éppen az jellemezte, hogy a „két fene ellenség“, a török és a német ellen vívott háborút saját ügyüknek tekintették. Ennek a pozitív állásfoglalásnak hű kifejezői a magyar vitézi versek.⁴

A nyugateurópai és magyar katonai erkölcs különbségeinek bemutatására két kuruckori verset és egy korabeli angol katonadalt idézek. A versek összehasonlításával kívánjuk alátámasztani Eckhardt Sándor előbb idézett kijelentését.

A 17. és 18. században Európában ismeretlen volt az általános hadkötelezettség. A hadsereg feltöltése szinte magánvállalkozási alapon ment végbe. Az ezredparancsnokok — akik ezredeiknek tulajdonosai voltak — a kiutalt összegekkel saját belátásuk szerint gazdálkodtak. Legfontosabb feladatuk az volt, hogy ezredeiket állandóan hadi létszámon tartsák. Hogy ezt hogyan érték el, milyen eszközöket használtak, azzal senki nem törődött. Természetesen ez a rendszer hatalmas visszaélésekre adott alkalmat és igen jó üzletnek bizonyult. Az önként jelentkezők toborzását ügyes, tapasztalt, minden hájjal megkent tiszték és altiszték végezték, akik fényes ígéretekkel és a zsold bizonyos részének előre való lefizetésével, vadonatúj ruházat kiosztásával csalogatták a tapasztalatlan, vagy kalandra vágyó fiatalokat a zászlók alá. A munkátlan, könnyű élet reménye, a családi és anyagi gondoktól való szabadulás sokakat levett a lábáról. A toborzótiszt minden bajra orvosságot talált a katonai szolgálatban: „Ha bármely inasnak túl szigorú mesterei vannak, vagy bármely gyereknek méltatlan szülei, ha bármely szolgának túl kevés a bére és bármely férjnek elege van feleségéből, jelentkezék a derék Kite őrmesternél...“⁵

Az ezredeket azonban legtöbb esetben nem lehetett önként jelentkezőkkel feltölteni. Kényszerítő eszközökhöz nyúltak. A toborzótiszt kiváltotta az adósok börtönéből a bűnöst és a szerencsétlen akár akart, akár nem, kénytelen volt elmenni katonának. Szervezett katonafogás folyt, melynek során gyanútlan járóelőket és békésen foglalatoskodó polgárokat raboltak el és vittek katonának. A városi és községi tanácsok kiszolgáltatták a munkakerülőket, bűnözőket és sokszor a politikai szempontból kellemetlen személyeket is a toborzó tiszteknek. Ezenkívül egy egész réteg élt abból, hogy ezredről ezredre vándorolt, mindenütt felvette az előleget, majd megszökött és új ezrednél jelentkezett.

⁴ A kérdést bővebben tárgyalom két kéziratban lévő tanulmányomban: *Adatok az álkuruc balladák vitájához és Balassi Bálint, a katona.*

⁵ Farquhar: *The Recruiting Officer*. Vigjáték. Idézi: Trevelyan: *England under Queen Anne*. I. volum: *Blenheim*. London. 1935. 218. o.

Természetesen ezek a katonák teljesen megbízhatatlanok voltak és a harc téren minden alkalmat megragadtak a szökésre.⁶

Kitűnően érzékelteti az akkori hadseregek hangulatát ez a 18. század elejéről való angol katonadal:⁷

Here's forty shillings on the drum
For those that volunteers do come,
With shirts and clothes and present pay
When ower the hills and far away.

We then shall lead more happy lives,
By getting rid of brats and wives,
That scold on both night and day,
When ower the hills and far away.

Come on then boys, and you shall see
We every one shall Captains be,
To whore and rant as well as they,
When over the hills and far away.

The constables they search about
To find such brisk young fellows out:
Then let's be volunteers I say
Over the hills and far away,

Over the hills and over the main
To Flanders, Portugal and Spain,
Queen Anne commands and we'll obey,
Over the hills and far away.⁸

⁶ A 17–18. század hadseregeiben a szökés olyan hallatlan arányú volt, hogy megakadályozására egészen különleges rendszabályokat kellett életbeléptetni, melyek nagy mértékben befolyásolták a harc eljárást, tábornozólátot stb. Így Nagy Frigyes 11 szabályt dolgozott ki a szökések megakadályozására, melyek közt volt olyan, mely megtiltotta az éjjeli menetelést, erdőségek és lakott területek közelében való elszállásolást, előírta, hogy a gyalogságot megbízható lovas alakulatokkal kell körbevenni. stb. Frederic le Grand: *Oeuvres militaires*. Tom: I. Berlin, 1856. 4. o.

⁷ Közli Trevelyan: *Blenheim* 220. o.

⁸ A vers körülbelüli fordítása a következő: „Itt van negyven shilling a dobon, Azok számára, akik önkéntesnek jönnek, Inggel és ruhával és készpénz fizetéssel, Túl a hegyeken és még tovább. Mi majd akkor sokkal boldogabb életet élünk. Szabadok leszünk kölyköktől és feleségtől, Aki éjjel-nappal csak házsártoskodik. Túl a hegyeken és még tovább, Gyertek tehát fiúk és látni fogjátok Mindannyian kapitányok leszünk Kurválkodunk és teli szájjal beszélünk, mint ők. Túl a hegyeken... stb. A rendőrök, ha járnak utánad. Hogy elcsípjenek ilyen fiatal fürge fickókat. Akkor állj be önkéntesnek hallod-e. Túl a hegyeken... stb. Túl a hegyeken és a tengeren, Flandriába, Portugáliába és Spanyolországba, Anna királynő parancsol és mi engedelmesskedünk, Túl a hegyeken... stb.

Tehát láthatjuk, hogy a 18. század angol katonáját sem hazaszere-
tet, sem az ellenség gyűlölete, sem az igazságos háború tudata nem
fűtötte. Az önként katonának állókat csak a kalandvágy, a könnyű élet
és a szoknyavadászat reménye vonzotta.

Hasonlítsuk össze most ezt az angol katonadalt a *Ricsány német fő-
generális töredelmes gyónása* és a *Csinom Palkó* című kuruckori ver-
sekkel.⁹

Ritschán császári generálist 1704-ben fogták el a kurucok a dia-
dalmas szomolányi ütközetben. A vers írója nyilvános gyónást gyako-
roltat a generálissal, aki sorjában elmondja a németiségnek a magyarok
ellen elkövetett bűneit. Néhány szakaszát közöljük a versnek. Rögtön
a vers elején a költő elmondja a szabadságharc indító okait, és hang-
súlyozza a magyar nép harcának jogosságát a nemzetpusztító német
uralommal szemben:

„Nem tudom én soha, mért küldött bennünket
Az római császár, hogy magyar nemzetet
Öljük, vágjuk, ígessük, ontsuk ki véreket,
És ippen elpusztítsuk jó lakó földöket.

Pedig a magyar nép védte a németiséget török és tatár ellen és ezen
felül még élelemmel, itallal és ruhával is adózott:

Holott az magyar nemzet volt nekünk oltalmunk,
Török és tatár ellen volt erős paizsunk,
És kívánságunk szerint ételünk s italunk,
Aranyos és ezüstös, fényes ruházatunk.

A német gyűlöli a magyart, megveti és utálja:

Ennek egyéb nem oka, hanem az gyűlölség,
Németekkel született sok csalárd mesterség,
Sok jámbor asszonyokon perpatrált dühösség,
Sok ártatlan szüzeken tött poklos feslettség.

Már az magyar nemzetnek igen megvetése
És ő ruházatjoknak gonosz gyűlölsége,
Az zsidóknál is alábbvaló böcsölése,
Jó hírek és neveknek láb alá vetése.

⁹ A versek a Magyar Klasszikusok: *Magyar Költészet Bocskaytól Rákócziig*.
Bp. 1953. kötetében találhatóak.

Kínozza, rabolja a népet a német, törvénytelenül hoz be idegen hivatalnokokat és nincs tekintettel az ország törvényeire; folyik a gyarmati kizsákmányolás:

Sok bagácsiáinknak¹⁰ fel s alá járása,
Rétek és vetéseknek lekaszáltatása,
Az szegény jobbágyságnak verése taglása,
Lovok mellett kötözve urok hurcolása.

Országnak törvénye ellen tisztek behozása,
Német gavalléroknak tisztek eladása,
Sok szabad városoknak jussok elrontása,
Ügymint Jászság és Kúnság dühös rongálása.

Minden kereskedések erős megtiltása,
Vámok és harmincadok németnek adása,
Az pozsonyi pízverő háznak elrontása,
Lehetetlen dolgoknak kívánása.

Igy sorolja fel a vers a németek bűneit, majd amikor az állati kegyetlenségek leírásához ér, kirobban a gyűlölet a sorokból. Jól esik a bosszú:

Itten visszaadtuk Tokajnak¹¹ veszísit,
Duplán megfűzettük vérek kiontásit,
Sok ártatlan csecsszopók fegyverre vetísit,
Sok özvegyek és árvák ártatlan ölísit.

Ezek víre ontása, mint az Ábel víre
Felhatott és kiáltván az magos egekre.
Állj bosszút nagy Úristen értünk, nézz igyünkre,
Ki vagy az ártatlanok hatalmas őrzője!

Ráchellel míltán sok anyák sírhattak,
Midőn gyermekeket, mint labdát úgy hányták,
Éles fegyverekkel kétfelé csapdozták
És az nagy vér árából sok helyen kapdozták.

¹⁰ Tábori szekereinknek.

¹¹ Ritschán katonái követték el 1697-ben a hegyaljai felkelőkön állati kegyetlenségeiket, ezért mondja a költő, hogy a szomolányi győzelem megtorlás Tokaj pusztulásáért.

Most, hogy megverték, nem áttal Szűz Máriához, Magyarország védasszonyához fordulni a német. Sír, könyörög, rimánkodik:

Aubé, aubé! tu majgott, herr Jézus Mária!¹²
 Ki vagy az Magyarországnak édes patronája,
 Nagy asszonyság, ne hagyj el, bűnösök oltalma!
 Nem leszünk már ezután országod rontója!

Szembeállítva az angol katonadallal milyen páratlan politikai öntudat, a háború céljának világos felismerése és elfogadása, milyen mérhetetlen gyűlölet és bosszúvágy tölti ei ezeket a sorokat! Az angol katona — de Nyugat-Európa minden katonája — ismeretlen célokért, idegen érdekekért indul a harcba ebben a korban, a magyar vitéz világosan látja, hogy hazája, népe, otthona és családja megvédéséről van szó! Ez a döntő különbség a magyar és a nyugati hadseregek szelleme között és teszi a magyar hadtörténelemnek Mohács és Majtény közti szakaszát különlegessé és alapjában eltérővé a Nyugat hadtörténelmétől!

A Rákóczi-szabadságharc első szakaszából származó népies eredetű táncdal, a *Csinom Palkó* a kuruc öntudatnak, büszkeségnek nagyszerű dokumentuma. Híven érzékelteti a szabadságharc kezdeti idejének optimizmusát, magabizását, fölényérzetét. Nem foglalkozik olyan részletesen a németiség bűneivel, a szabadságharc indító okaival és jogos voltával, mint a *Ricsány generális*, de itt is kicsap a németgyűlölet a sorokból. A kurucok nem a zsákmányért harcolnak, hanem azért, mert gyűlölik a németet:

Ugyan mit is vitézkedünk
 Jó kuruc vitézek,
 Mert ezeknek drágább kéncsét
 Én soha sem lelek.

De gyűlölöm, mert nyomorú
 Mégis kevélységre,
 Ládd, majd feldől, mégis indul
 Magyarok vesztire.

Kicsírázott eb-agyara
 Az magyar cipóra
 De megvásik foga bele,
 Lészen még oly óra!

¹² Oh, weh, oh, weh, du mein Gott Herr Jesus, Mária (Ó jaj, Uram, Jézus, Mária.)

A vers legérdekesebb része az, mely gúnyolja, ócsárolja a németeket, mert ütöttek-kopottak, rongyosak:

Darulábú, szarkaorrú
Nyomorult nemzetség
Fut előtünk, retteg tőlünk,
Nyomorult nemzetség!

Görbe hátú, mert lenyomta
Füstös moskotéra,¹³
Elfárasztott, elbágyasztott
Dióverő pózna.

Tüzes madzag,¹⁴ apró csollong,¹⁵
Lombos az gatyája,¹⁶
Tátva-nyitva mindeneknek
Nagy éhenholt szája.

Toldott-foldott, tetves-reves
Minden portékája,
Kalapjának nedvessége,
Lefügg kalimája.

Renddel állván, nagy sokaknak
Meggyőzik az társát,
Ebről ebre hagyják
Békasütő nyársát.¹⁷

Elig nyílik fel a szája
Berdó kiáltásra,¹⁸
Korog-morog öres hasa,
Siet jóllakásra.

Rendeletlen öltözeti,
Csúfos pántlikája,
Nem érne egy abadolmánt¹⁹
Minden portékája.

¹³ muskéta.

¹⁴ puskakanóc.

¹⁵ sallang, szalag.

¹⁶ gatyája.

¹⁷ A versszak értelme homályos. Valószínűleg azt akarja kifejezni, hogy a zárt sorokban felállt császári katonaságnak a rendjét megbontották, akkor azok, akiket nem ért közvetlenül támadás, gyáván elfutottak, cserben hagyták társaikat és elhajigálták fegyvereiket.

¹⁸ Halt! Wer da? (Állj! Ki vagy?) eltorzított alakja.

¹⁹ Festetlen, durva, szőrös szövet.

Lapos guta megütötte
Bornyúbőr iszákját,²⁰
Kebelében legelteti
Sok ezer marháját.

Mely marhának tetű neve,
Tartsa ő magának!
Nyúzza rendre, jó lesz bőre
Bornyúbőr iszákknak.

A *Csinom Palkó* ezen strófái két szempontból is érdekesek. Egyrészt figyelmeztetnek arra, hogy a hadsereg ruházata, felszerelése általában külső csínja mennyire lényeges az általános morál szempontjából. A jó ruha emeli a hadsereg önbizalmát, önértékét, míg a rossz ruházat az ellenség öntudatát növeli.

Másik oldalról a vers a császári hadsereg anyagi ellátására vonatkozóan is értékes adatokat szolgáltat. Az osztrák ármádia anyagi ellátása ez udvar pénzzavarai, a tisztviselői kar hanyagsága és korruptsága miatt igen siralmas volt.²¹ A magyar hadtörténetírás ezt a tényt nem igen szokta figyelembe venni, sőt a császári hadsereg állapotairól sokkal kedvezőbb képet igyekszik adni, mint amilyen az valójában volt.²² Mindenesetre a *Csinom Palkó* csak azt mondja el versben, amit a hivatalos osztrák történetírás is megállapít. A leírás tárgyyszerűsége és az a mód, ahogyan szinte leltárszerű pontossággal sorolja fel az egyes felszerelési cikkeket, igen meggyőző. Még akkor is, ha nem tudnánk az osztrák művekből, hogy valójában siralmas volt a hadsereg ellátása, elgondolkoztató lenne. Így azonban teljesen hiteles hadtörténelmi dokumentumnak kell elfogadnunk.

A vitézi költészet hadtörténelmi forrásértékére nézve még egy példát hozunk fel. Az 1704-ben lezajlott, szerencsétlen végű koronói csata körülményeinek rekonstrukciójánál tisztázatlan maradt az a kérdés, hogy a kuruc hadakat meglepetésszerűen érte-e a császáriak támadása, vagy nem? Forgách jelentése szerint a magyar hadak már fel voltak fejlődve és készen várták az ellenség támadását. Andrassy szerint a támadás meglepetésszerű volt. A kérdést Markó sem tudja eldönteni kitűnő tanulmányában és ezt írja: „Az ő megvilágításában (t. i. Andrassyé-

²⁰ Nyeregbeli átvétel, börtarisznya.

²¹ Erre vonatkozóan néhány adatot közlök *Esztergom ostromai* c. tanulmányomban. H. K. 1954. 2. szám.

²² L. Thaly: *II. Rákóczi Ferenc hadserege* H. K. 1888. és Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér*. Bp. 1934. c. tanulmányát, illetve könyvét. Bár mindkét szerző relative állítja azt, hogy a császári hadsereg jó volt, így Thaly szerint „...sohasem volt harcedzettebb...“ és Markó szerint „...Európa hadseregei között... legelsőik közé tartozott“ (38. és 54. o.), azonban a kijelentésekből nyilvánvaló az az alappóban véve jó szándék, hogy egy erősnek mondott császári hadsereggel szemben jobban ki lehessen emelni a kuruc hadak teljesítményeit.

ban) tehát úgy tűnik fel az egész találkozás, mintha Heister meglepetésszerűen csapott volna le Forgách táborára. Hogy kettőjük közül (t. i. Forgách és Andrássy közül) melyiknek volt igaza, nem sikerült megállapítanom.²³ Szerintünk perdöntő bizonyítékkal szolgál a *Siralmas ének az szömöreik²⁴ harcrúl* c. kuruckori vers. Az idevonatkozó strófa ezt mondja:

Hajszternak tábora hogy felénk indula,
Hírünk ké nem lévén, készületlen kapa.
Ki vigada,
Készen sok ágyúja,
Rendölt seregével megnyomata.

Tehát a versből kétségtelenül kiderül, hogy a kuruc sereg nem tudott az ellenség közeledéséről. „Hírünk ké nem lévén, készületlen kapa“, ez bizony mai katonai nyelven kifejezve azt jelenti, hogy nem volt felderítés a kurucoknál és váratlanul, nem csatarendben érte őket a támadás. Viszont a császári sereg tüzéségét is felvonultatva, teljes csatarendben támadta meg a kurucokat. A vers névtelen költőjének leírása — akár ott volt személyesen a csatában, akár csak hallomásból értesült az eseményekről — hihetőnek látszik és egyezik Andrássy jelentésével is, akinek nem állt érdekében, mint Forgáchnak — lévén ő a parancsnok —, hogy másként állítsa be az eseményeket, mint ahogyan azok valójában végbementek.

Ez csak néhány kiragadott példa a hadtörténelem és irodalomtörténet szoros kapcsolatára nézve. Szinte se szeri, se száma azoknak a hadtörténelmi kérdéseknek, melyekhez az irodalomtörténet értékes adatokkal járulhat hozzá. Mindez arra figyelmeztet, hogy ennek a két tudományágnak sokkal szorosabb kapcsolatát kell megteremteni a jövőben. A hadtörténelem és irodalomtörténet közti szoros kapcsolatok megteremtésére történtek ugyan már lépések, azonban éppen nem hadtörténeisz, hanem irodalomtöréneisz részről. Itt Klaniczay Tibor nagyjelentőségű Zrínyi kutatásaira gondolunk.

A hadtörténeisz a következő kérdésekre óhajt választ kapni: 1. Ha igaz az, hogy a magyar portyázó hadviselés új színnel gazdagította az általános hadtörténelmi fejlődést, — mennyiben képezte alapját ennek a sajátos magyar vitézi ethos és hogyan tükröződik ez vitézi költészetünkben? A következő két kérdés Eckhardt Sándor előbb idézett kijelentéséhez kapcsolódik: 2. Tudni akarja a hadtörténeisz, hogy a nyugati népek irodalma mutat-e fel valami hasonlót a magyar vitézi költészetel? Még rövid időközökben sem jelentkezik a magyarhoz hasonló vitézi pathos katonadalokban, versekben stb.? Például az angol irodalomban

²³ Markó Árnád: *A koronczói csata*. A Magyar Katonai Szemle különlenyomata. Bp. 1932. 13—14. o.

²⁴ A koronczói csatát így is nevezték.

hogyan tükröződik Cromwell forradalmi harca? 3. Tekintettel arra, hogy az orosz nép és Délkelet-Európa népei ugyanúgy harcoltak a török ellen, mint mi — legalább is addig, amíg erre lehetőségük volt — vannak-e ennek nyomai ezen népek irodalmában?

Elsőrendű kötelessége a magyar hadtörténetírásnak, hogy igénybevéve az irodalomtörténet segítségét, feldolgozza a magyar vitézi költszet katonai szakmai, taktikai, stratégiai és egyéb tanulságait. Vitézi verseinket harchoz értő, kardot forgató katona-költők írták, akik verseikkel nemcsak lelkesíteni akartak, hanem tanítani is. Ezt például Tinódi tudatosan vallotta és életművével igazolta. Vitézi verseink, éppen tanító szándékuknál fogva félig-meddig a katonai szakirodalomhoz tartoznak. Ezt a tényt annak, aki egyszer a magyar katonai szabályzatok történetének megírására vállalkozik, nem szabad figyelmen kívül hagynia.²⁵

Hozzászólás Tóth Gyula tanulmányához

Tóth Gyula tanulmányában ezt írja: „A seregcsoport a kuruc hadvezetésben ismeretlen és a modern terminológiában is: néhány hadsereg együttesen.“²⁶ Igen üdvös lenne, ha ez az igen helyes megállapítás indítással szolgálna ahhoz, hogy rendet teremtsünk hadtörténelmi terminológiánkban. Hogy csak a szervezési egységek, főleg a hadművelési egységek kérdésénél maradjunk, véget kell már egyszer vetni annak a szakszerűtlenségnek és pongyolaságnak, hogy hadosztályokról és hadtestekről beszéljünk a francia forradalom előtti időkben. A tévedés körülbelül olyan, mintha valaki a gazdaságtörténetben a XII. században manufaktúráról beszél, vagy pedig munkairányító szolgálatról (diszpécser rendszerről) a XIX. század gyárüzemeiben. A hadosztály és hadtest szervezés a francia forradalom vívmánya. Szükségessé tette ezeknek a hadművelési egységeknek létrehozását a hadsereg megnövekedett létszáma, az anyagi ellátás nehézségei és a francia forradalmi és napoleoni stratégia. A hadosztály és hadtest megjelenése óta beszélnek külön stratégiáról és taktikáról. Ezt a két kifejezést külön nem is ismerték azelőtt, illetve csak taktika volt, mely két részből állt, az általános taktikából (*tactique general*) és a nagy taktikából (*grande tactique*).²⁷

Különösen a kuruckorra vonatkozó hadtörténelmi irodalom van tele ezekkel a tévedésekkel. Így például Thaly, az 1705. őszén felállított reguláris ezredeket „reguláris hadosztálynak“ nevezi.²⁸ Az eredeti okmányok-

²⁵ Ezért kell örömmel üdvözlönnünk Rohonyi Gábor ama kijelentését, hogy „A katonai szabályzatok feldolgozása további kutatások eredményeként szület-hetik meg, kiindulva az adott korszak gazdasági, társadalmi ... problémáiból“, amibe nyilvánvalóan beleértette az irodalomtörténeti problémákat is. *A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból*. H. K. 1954. 1. szám. 233. o. jegyzet.

²⁶ *Id. tanulmány* 273. o.

²⁷ *Dictionnaire Militaire*. Dresde, 1751.

²⁸ *Tényleges létszámok*. H. K. 1891. évf.

ban Rákóczi ezeket a hadakat „reguláris corpus“-nak nevezi, Bercsényi pedig „reguláris had“-nak.²⁹ Rákóczi Emlékirataiban olyan gyakran szereplő „corps d'armée“ fordítása nem hadtest, hanem pontosan a „had-sereg egy része“. Fontos ezt hangsúlyoznunk, mert a kuruckorban sokszor szereplő „corpus“ csak ideiglenes feladat elvégzésére összeállított csoport volt, márpedig a hadtest állandó hadműveleti, kiegészítési és ellátási egység.

²⁹ OSzK. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Fol. Hung. 1389. V. 154., illetve 101. l.

